

UOT:39

XIX-XX ƏSRLƏRDƏ NAXÇIVAN DİYARINDA XALQ BAYRAMLARI

©2025

ŞÖVQÜ HƏSƏNOV*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
ORCID: 0009-0008-0846-8739; e-mail: Shovgihasanov@gmail.com
<https://doi.org/10.59849/3105-3653.2025.1.109>

Xülasə: *Məqalədə Naxçıvan diyarında yaşayan əhalinin mənəvi mədəniyyətinin başlıca sahələrindən biri olan xalq bayramlarından bəhs edilir. Bu bayramlardan “Xıdır Nəbi”, “Novruz”, “Qurban bayramı”, “Orucluq bayramı” XIX-XX yüzilliyin əvvəllərində bölgə əhalisi arasında daha təntənəli şəkildə həyata keçirilirdi. Xalq bayramlarının etnoqrafik tədqiqi bəhs olunan dövrdə Naxçıvan diyarında keçirilən mərasimlərin bir çox spesifik-lokal xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan vermişdir.*

Açar sözlər: *Naxçıvan diyarı, Xıdır Nəbi, yaz bayramı, Novruz bayramı, “axır çərşənbə”, “Qurban bayramı”, “Orucluq bayramı”*

NATIONAL HOLIDAYS IN THE NAKHCHIVAN REGION IN THE XIX-XX CENTURIES

©2025

SHOVGU HASANOV*

*A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology of ANAS
ORCID: 0009-0008-0846-8739 email: Shovgihasanov@gmail.com

Abstract: *The article talks about folk festivals, which are one of the main directions of the spiritual culture of the peoples living in Nakhchivan. Among these holidays, the most solemn ones among the population of the region in the early 19th-20th centuries were “Khidyr Nabi”, “Navruz”, “Feast of Sacrifice”, “Feast of Fasting”. An ethnographic study of folk festivals has revealed many specific local features of the rituals held in Nakhchivan during the specified period.*

Keywords: *Nakhchivan land, folk holidays, Khidir Nabi, Spring Holiday, Novruz Holiday, Last Wednesday, Kurban Holiday, Fasting*

НАРОДНЫЕ ПРАЗДНИКИ В НАХЧИВАНСКОЙ ОБЛАСТИ В XIX-XX ВЕКАХ

©2025

ШОВГУ ГАСАНОВ*

*Институт Истории и Этнологии НАНА имени А.А.Бакиханова
ORCID: 0009-0008-0846-8739; e-mail: Shovgihasanov@gmail.com

Резюме: В статье говорится о народных праздниках, которые являются одним из основных направлений духовной культуры народов, проживающих в Нахчыване. Среди этих праздников более торжественно среди населения региона в начале XIX-XX вв. отмечались «Хыдыр Наби», «Навруз», «Праздник жертвоприношения», «Праздник поста».

Этнографическое исследование народных праздников позволило выявить многие специфически-локальные особенности обрядов, проводившихся в Нахчыване в указанный период.

Ключевые слова: Нахчыванская земля, народные праздники, Хыдыр Наби, Праздник весны, Праздник Навруз, Последняя среда, Праздник Курбан, Пост

Giriş

Naхçıvan əhalisinin zəngin mənəvi dünyasında xalq bayramları – mövsümi və dini səciyyəli bayramlar zaman-zaman yaşadılaraq dövrümüzədək gəlib çıxmış, xalqın etnik simasını, dünyabaxışını, özünəməxsusluğunu, təfəkkür-duyumu tərzini, digər xalqlardan türkdilli etnosların fərqli xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən el şənlikləri olmuşdur.

Bu bayramlar içərisində xalqın həyat tərzini, ailə və təsərrüfat məişəti, yeni mövsümdə əmək fəaliyyətinə başlamaq istəyi, çətin və darıxdırıcı qışdan yaxa qurtarıb bahara-yaza qovuşmaq arzusu ilə bağlı keçirilən təqvim və ya mövsümi bayramlar, eləcə də artıq çoxdan “xalq bayramı” statusu qazanmış olan Orucluq və Qurban bayramı kimi dini bayramlar mühüm yer tutmuşdur. Onlar bütün tarixi dövrlərdə olduğu kimi XIX-XX yüzilliyin əvvəllərində bölgə əhalisi arasında böyük təntənə və coşqu ilə qeyd olunmuşdur.

Mövsüm bayramları və mərasimləri

Azərbaycanın qərb bölgəsində “Peyğəmbər bayramı”,¹ Gürcüstan azərbaycanlıları arasında isə bəzən “Xıdır Əlləz” bayramı” adı ilə məlum olan Xıdır Nəbi bayramı adətən kiçik çillənin 10-cu günü keçirilirdi. Bölgədə xeyli əvvəllər bu bayram kiçik çillənin ardıcıl olaraq üç cümə axşamında keçirilmiş, birincisi “şahlıq”, ikincisi “xanlıq”, üçüncüsü “rəiyyət Xıdır Nəbisi” adlandırılmış, sonralar isə bir bayram kimi icra olunmuşdur.

Qışın şaxtasından qurtulub istiliyə, yaşıllığa qovuşmaq arzusunu ifadə edən bu bayram Xızır Peyğəmbərin, daha doğrusu, istilik və yaşıllıq hamiləri Xızır və İlyasın şərafinə icra olunurdu.² Bayrama bir neçə gün qalmış buğda və küncüd tədarükü görünür, süfrəyə qoyulmaq üçün 10-a qədər çərəz seçilib-saflanardı. Bayram günü qovut hazırlanar, qovurğa qovurular, çərəz süfrəsi açılar, plov dəmlənərdi. “Xıdır Nəbi” bayramında nişanlı qızlara bəy xonçası, təzə evlənənlərə isə qız evi tərəfdən

¹ Mahmud Allahverdiyev. Azərbaycan xalq teatri. Bakı, Maarif, 1978, 235 s., s.18.

² Hacı Qadir Qədirzadə. **Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr.** Bakı, “Elm”, 2003, s.304-305.

pay göndərmək adət halını almışdı. Bayramı daha böyük şənliyə çevirən isə oğlan uşaqlarının torba ataraq “Xıdır payı” toplanmaları, bu zaman ifa etdikləri bayram mahnıları idi:

Xıdırə Xıdır deyərlər,
Xıdırın payın verərlər.
Xıdırə Xıdır deyərlər,
Xıdırın payın yeyərlər,
Mən Xıdırın nəyiyəm,
Atının torbasıyam.
Mən Xıdırın quluyam
Boz atının çuluyam.

Ay qız, ayağa dursana,
Əl damına varsana.
Torbanı doldursana
Xıdırı yola salsana.
Çatma-çatma, çatmaya,
Çatma yerə batmaya
Xıdırın payın verməyən
İstəyinə çatmaya və s.

Naxçıvanın Şərur-Kəngərli bölgəsinin kəndlərində daha böyük təntənələrlə müşayiət olunan “Xıdır Nəbi” bayramında uşaqlar topladığı “Xıdır payı”nı ümumi bir torbaya tökər, sonra bölüşdürüb böyük şadlıqla yeyərdilər. Bəzən “Xıdır payı” olaraq pul verənlər də tapırdı. Xıdır bayramının səhəri günü kasıb-kusuba pay-plüş göndərmək də adət idi. Xıdır Nəbi bayramı ilə bağlı adətlərin Mərkəzi Asiyanın türk xalqları arasında da mövcudluğundan³ çıxış edərək inamla deyə bilərik ki, bu bayram, eləcə də şərəfinə təntənələr düzənlənən Xızır və İlyas kimi istilik, yaşıllıq hamiləri türk qövmü daxilində, “oğuz qəbilə birləşmələrinin mifik görüşləri zəminində boya-başa çatmışdır”.⁴

Yaranma tarixi etibarilə çox-çox qədimlərdən məlum olaraq türk etnik-mədəni mühitində formalaşan şumer-türk dastanı “Bilqamis”da bolluq, bərəkət və yeni gün rəmzi kimi yad edilən, etnogenetik əlaqələri baxımından “Bilqamis” dastanının xələfi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarına həkk olunan, “Avesta”dan üzü bəri qədim mənbələrdə adı çəkilən və haqqında ilk yazılı məlumat e.ə. 505-ci ilə aid edilən⁵ Novruz bayramı Naxçıvan bölgəsi əhalisi arasında “bayramlar bayramı”, “el bayramı”, “yeni il bayramı”, “yaz bayramı” kimi məlum olaraq daha böyük el şənlikləri və təntənələrlə qeyd olunmuşdur. Naxçıvan şəhəri yaxınlığında I və II Kültəpə, Şərurda Maxta qədim yaşayış yerlərində və Gəmiqaya abidələrində Novruz bayramı mərasimləri və inamlarının mənşəyinə aid mədəniyyət izlərinin aşkara çıxarılması⁶ burada Novruz bayramının hələ çox-çox qədimlərdən mövcudluğunu söyləməyə imkan verir. Dinlə heç bir əlaqəsi olmayan, xalqın həyata nikbin baxışının, təbiətə münasibətinin bayramı olan Novruz ərəfəsində bölgə əhalisi dörd çərşənbəni də xüsusi təntənələr, bol süfrə, çərəz xonçası, çərşənbə tonqalları və şən-əyləncəli mərasimlərlə qeyd edirdilər. Qışı üç çilləyə bölən (“böyük çillə”: 22 dekabr – 30 yanvar – 40 gün; “kiçik çillə” 31 yanvar – 19/20 fevral – 20 gün və “çillə beçə”: 20 fevral – 20 mart – 30 gün) Naxçıvan əhalisi “Çilləbeçə”yə həm də

³ Гамид Султанов. **Нахкрай и его экономика**. Баку, 1927, 66 с.

⁴ Mirəli Seyidov. **Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları**. Bakı, “Yazıçı”, 1983, s.61.

⁵ Məmməd Dadaşzadə. **Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti**. Bakı, “Elm”, 1985, s.101.

⁶ Vəli Əliyev. Naxçıvan abidələrində Novruz bayramının qaynaqları. **Novruz bayramına həsr olunmuş elmi konfransın materialları**. Bakı, “Futuroloq”, 1995, s.21-22.

“bayram ayı”, “alaçalpo” və ya “boz ay” da deyirdilər. Çilləbeçənin hər həftəsinə bir çərşənbə düşdüyündən, hər çərşənbə müddətində təbiətdə bir əlamət baş verdiyindən, onu dörd cəmləyə – (ab-su, atəş-od, xak-torpaq və bad-külək) bölürdülər. Bu cəmlələr zamanı su “oyanır”, günəş təbiəti isidir, torpaq donvurmadan azad olur, külək ağacları silkələyib oyadır, köçəri quşları gətirir, bir sözlə təbiət yenidən canlanırdı. Azərbaycanın digər etnoqrafik bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da bayram çərşənbələri “xəbər”, “yalan”, “külə” və “axır çərşənbə”yə bölünürdü.⁷ Xatırladaq ki, bu çərşənbələr qərb bölgəsində “xəbərçi”, “yalançı”, “qara çərşənbə” və “axır çərşənbə”, Gürcüstan azərbaycanlıları arasında isə müvafiq olaraq “xəbərçi”, “yalançı”, “külə” və “ilə çərşənbə” adlanırdı.

Hələ bayrama bir ay-ay yarım qalmış Naxçıvan kəndlərinə xüsusi sayaçı dəstələri gələr, onlar mal-davara oxşamalar deyər, arzu edərdilər ki, hər kəsin mal-davarı bol, bərəkət qazanları dolu olsun. Bu oxşama-mahnıların müqabilində sayaçılara, müxtəlif hədiyyələr verirdilər. Sayaçılar öz mahnılarında Novruzun yaxınlaşmasını bildirir, bir çoxlarını əkin-biçinə, təsərrüfatın başlanmasına ayıldır, kasıb-kusubu da yada salır, öz paylarından onlara da ayırırdılar.

Saya-saya sayadan,	Sayaçılar pay istər,	Ay nənəm, qızıl qoyun
Qoyun gəlir pəyədən.	Dolu-dolu çay istər.	Arxaca düzül qoyun.
Sayaçıya pay verin,	Quzusu bol çobanlar	Əgər sənə kəm baxsam
Damazlığı mayadan.	Pendiri lay-lay istər.	Əlimdən üzül qoyun.

Bayram ərəfəsində evlər tökülüb təmizlənər, paltar boxçası, yorğan-döşək günə verilib yığılar, həyət-baca sahmana salınardı. Üzərlik yandırılar, tüstüsü evlərə, həyət-bacaya verilərdi. Bayram süfrəsi üçün ərzaq-çərəz, şirniyyat-xüskübar tədarükü görülər, 7 ləvin hazırlanardı. Novruz ərəfəsində küsülülər barışdırılır, yaşlılar yasdən çıxarılır, ili tamam olmamış mərhuma “qara bayram” verilirdi. XIX yüzilliyin sonlarında Nehrəm kəndində Novruz adətlərindən bəhs edən Kərim bəy İsmayılov yazırdı ki, Novruz bayramına dörd həftə qalmış hər çərşənbə evlərin damlarında tonqallar yandırılar, son çərşənbə axşamı kişmiş, badam, innab, qoz-fındıq və s. alınıb plov bişirilərdi. Bayramın səhəri qadınlar 7 dəyirmandan su götürüb çimərdilər, kişilər ata minib bel götürər, köhnə qəbirlərin uçmuş başdaşılarını dikəldər, bununla da mərhumların lənətləmələrindən və gələn axır çərşənbəyə qədər bədbəxtlikdən xilas olacaqlarına ümid edərdilər.⁸

İlin axır çərşənbəsi daha böyük təntənələrlə – bol süfrələr, tonqal qalamaq, atəşfəşanlıq, xonça, şirniyyat payı mübadilələri, tonqal üzərindən hoppanmaq, şən əhval-ovqatlı mahnılar, yeni ildən bolluq bərəkət arzulamaq, dualar oxumaq və elliklə şənəlməklə müşayiət olunardı. Axır çərşənbə günü əhali arasında “baca-baca” günü kimi də məlum idi. Axır çərşənbə, Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da bir çox adətlərlə zəngin olmuşdur. Evin bacalarından torba ataraq “baca payı” yığmaq, qız-gəlinlərin qulaq falına çıxması, niyyəət məq-

⁷ Hacı Qadir Qədirzadə. **Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr.** Bakı, “Elm”, 2003, s.306.

⁸ Керим бек Исмаилов. **Село Неграм Эриванской губернии. Нахичеванского уезда.** СМОМПК, вып. XXVII. Тифлис, 1899, с.201.

sədilə “qarıya açar salınması”, çərşənbənin səhəri axar su üstündən hoppanmaq, axar sudan xırda daşların götürülüb bərəkət simvolu kimi növbəti ilə qədər saxlanması, “çərşənbə suyu”nun evə gətirilib (il boyu) xəmirə qatılması və müalicə məqsədilə işlədilməsi, axır çərşənbə şənliklərinin Novruza qədər davam etdirilməsi⁹ və s. xalq adətləri yüksək əxlaqi-etik məziyyətləri, tərbiyəvi-humanist əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edərək, bölgə əhalisinin mənəvi dünyasının zənginliyindən soraq verir.

İlin axır çərşənbəsinin qarşılınması günü Naxçıvan bölgəsində keçirilən xarakterik el mərasimlərindən biri də “xanbəzəmə” olmuşdur. Bunun üçün əvvəlcədən hazırlanmış geniş meydana bir çox zorxana oyunları, gülüş yarışları, məzhəkəli “kosa-kosa” oyunları keçirildikdən sonra, ağsaqqallardan biri “xan seçməyin vaxtı çatdığını” bildirir. Ümumi razılıq əsasında Xan, onun vəziri, vəkili, üç fərraşı və bir cəlladı seçilir. Xanı təmtəraqla meydanın yuxarı başında qurulmuş taxtda oturdurlar. Vəzir-vəkil də gəlib taxtın sağ-solunda əyləşir. Yaraqlı-yasaqlı fərraşlar xanın hüsurunda əmrə müntəzir dayanırlar. Cəllad qırmızı libas geyib, əlində balta meydanın aşağı başında gözləyir. Xan özünün vəzir-vəkili və təlxəyi ilə meydana çox məzhəkəli məhkəmə işləri aparır. Xanın buyruğunu adamları can-başla yerinə yetirirlər. Cəmi bir gün xanlıq edən şəxsə bütün fəxri işləri görmək (abadlıq, təmizlik, ağac əkmək, yol çəkmək, arx qazmaq, kəhriz novunu təmizləmək və s.) həvalə olunur. Xanbəzəmə mərasimi zamanı ətrafda qara zurnada el havaları çalınır, camaat dəstə-dəstə rəqs edir, gənclər qurşaq tuturlar. Şənlik axşama qədər davam edir. Kosayla təlxək də tez-tez meydana girib xanı güldürməyə çalışır. Min-bir hoqqadan sonra xanı güldürüb taxtdan endirir, aparıb suya basırlar. Axşamüstü meydana ümumi bir tonqal yandırirlər. Xan yenə fəxri işlərə rəvac verir. Şənlikdən sonra bütün ailələr öz evlərində axır çərşənbə süfrəsi başına toplaşirlər.

Novruz gecəsində “ilin təhvil olması” da Naxçıvan əhalisi arasında xarakterik bir ayınla, maraqlı bir məqamla müəyyən edilirdi. Bunun üçün ağsaqqal, təcrübəli ruhanilər məsciddə böyük bir təşt qurur, içərisinə zəfəran həll olunmuş su doldurur və üçdən az olmayaraq balıq buraxırdılar. Sonra dua oxumağa başlayır, gözlərini balıqlara zilləyib uzaqdan üfürürdülər. Əgər balıqlar üzən zaman qəfildən eyni vaxtda tərpnənər və ya arxası üstə çevrilərdilərsə, onda ilin təhvil olduğu elan edilirdi. Zəfəranla dadı və rəngi dəyişmiş bu suyu səhəri gün qablarda təbarrük kimi orada iştirak edənlər öz evlərinə aparar, ailənin hər bir üzvünə bir qurtum içirdərdilər. Bu su yeni ilin müjdəsi hesab olunurdu. Maraqlıdır ki, Kərim bəy bu adətin Nehrəm camaatı arasında məsciddə deyil, evlərdə icra edildiyini, qaba bir balıq salındığını, toplaşanların isə əllərində, gələn ilin bərəkətli olmasını təlqin edən qızıl və gümüş məmulatları saxladığını yazırdı.¹⁰

Novruz gecəsinin süfrəsi də zəngin olurdu. Bayram süfrəsinə yeddi ləvin çərəz, bayram çöçəsi, rahat hülqum, sucuq, rəngbərəng noğullar, xanım göbəyi və s. qoyular, plov çıxarılar, müxtəlif şərbətlər düzülərdi. Evlərdə səməni göyartmaq, səməni halvası bişirmək də bir ayrı adət idi. Bunun üçün islağa qoyulduqdan sonra

⁹ Hacı Qadir Qədirzadə. **Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr.** Bakı, “Elm”, 2003, s.307-309.

¹⁰ Керим бек Исмаилов. **Село Неграм Эриванской губернии. Нахичеванского уезда.** СМОМПК, вып. XXVII. Тифлис, 1899, с.201.

azacıq çirtərək burnu ağa-qırmızıya çalan 3-4 kq buğdanı həvəngdəstədə döyür, suyunu sərnəcə və ya çölməyə süzürdülər. Bu su qalib şirinləşir və durulurdu. Səhəri gün qonşular gəlib həmin suyu qaynadır, gətirdikləri unu suda həll edə-edə ərsinlə qarışdırırdılar. Səməni ərsinin ucunda saqqızlayardısa, səməni halvası bişmiş hesab olunurdu. Bundan sonra halva bölünürdü. Kim nə qədər un verirdisə, ona o qədər halva verilirdi. Adətən ev sahibi bu bölgüyə un qoymazdı. Novruz qabağı və bayram günlərində yumurta boyayıb döyüsdürmək, yumurta qatırı qurmaq, bayramlaşmağa gələn uşaqlara bütöv yumurta payı vermək, Novruz gecəsi ailənin bir ocaq başına mütləq yığılması, özlərinin ruhuna dualar oxutdurub, “Əhliqəbur ziyarətinə çıxmaq” və s. kimi xalq adətləri Naxçıvan bölgəsində XIX-XX yüzilliklərin əvvəllərində icra edilən tərbiyəvi, nəsihətəmə, etik-əxlaqi normalar səviyyəsində olmuşdur.

Dini bayramlar və mərasimlər

Naxçıvan əhalisi arasında Novruzun səhəri günü hörmətli adamların görüşünə getmək, yaşlıların əllərindən öpmək, hacılara, Kərbəlayılara xüsusi iltifat göstərmək, bayramlarını təbrik etmək də bölgədə Novruz bayramının özəl xüsusiyyətləri olmuşdur. Bu zaman ağsaqqal-ağbirçək görüşünə iri, qırmızı alma aparmaq dəb idi. Adətən, görüşə gələnlər bayram süfrəsinə dəvət edilirdilər.

Naxçıvan əhalisi arasında dünyəvi-təqvim bayramları ilə yanaşı, dini bayramlar da keçirilmişdir. Bunların arasında “Qurban bayramı” və “Orucluq bayramı” xüsusi seçilirdi. Qurban bayramına ərəblər “Eyd əl-əzha”, “Eyd əl-qurban” və ya “Eyd əl-kəbir”, farsdilli xalqlar “Eyde Korban”, Pakistan, Banqladeş, Hindistan müsəlmanları “Bakrid”, türklər və azərbaycanlılar isə “Qurban bayramı”, “İsmayıl qurbanı” deyirlər. Əslində İslam dininin dini don geydirdiyi bu bayramın tarixi kökləri çox-çox qədimlərə – Şumer-türk sivilizasiyası dövrünə gedib çıxır. Şumerlərin “Bilqamis” dastanında Ubar Tutunun oğlu Dədə Utnapişti canlı mövcud atın kiçik bir qismini ümumdünya tufanından xilas edə bildiyi üçün tanrılara qurban verir. Dağ başına qalxıb şükranlıq oxuyur, göylərə tərif deyir. Tədqiqatlardan aydın olur ki, “əcdadlarımız, sirlərini bilmədiklərinə görə qarşısında aciz qaldıqları təbiətin sərt qüvvələrini “mərhəmətə” gətirmək, sitayiş etdikləri ruhların, müqəddəs saydıqları heyvan və əşyaların “xoşuna gəlmək” üçün yığdıqları qidanın, onun bir hissəsini onlara qurban verirdilər. Qurban vermək yolu ilə qədim insanlar sanki sitayiş etdikləri ruhlar, heyvanlar və b. əşyalardan yaşamaq üçün icazə və qüvvə alırdılar”.¹¹

Qurban vermək mərasimi zaman-zaman çox böyük dəyişikliklərə məruz qalmış, insanın özünün də qurban verilməsindən tutmuş bu günümüzdə qədər gəlib çıxmış, insan qurbanları heyvan qurbanları ilə əvəz olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, qurbankəsmə mərasimi dünyanın bütün xalqlarında olmuşdur. Qafqaz Albaniyasında insan qurbanı (qul-heredul) verilməsini yunan coğrafiyaşünası Strabon təsdiqləyir.¹² Ərəblər qurban mərasimini İslamdan çox-çox əvvəllər icra etsələr də, İslam bu mərasimə dini don geydirmiş, onu “Qurban bayramı” adlandırmış, hər il hicri-

¹¹ Abdulla Əhədov. **Azərbaycanda din və dini təsisatlar**. Bakı, Azərb. Döv. Nəş., 1991, s.106.

¹² Страбон. **География в 17 книгах** (пер. и комментарий Т.Т.Стратановского). Москва, 1964, 943 с.

qəməri təqvimi ilə zilhicə ayının 10-da başlamasını və 3 gün davam etməsini qərarlaşdırmışdır. Qurbankəsmə mərasimi həcc ziyarətləri və ibadətlərinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

İslam aləmində qurbankəsmə mərasiminin ümumxalq müsəlman bayramı səviyyəsinə qaldırılması İbrahim Peyğəmbərin adına bağlıdır. Naxçıvan əhalisi arasında yayılan rəvayətə görə, Allah öz sevimlisi İbrahim Peyğəmbərin sədaqətini sınağa çəkmək üçün oğlu İsmayılı qurban verməyi ondan tələb edir. İbrahim öz oğlunu qurban kəsərkən Allah Cəbrayıl vasitəsilə iki qoç göndərərək bu dəfə oğlunun əvəzində onları kəsməyi buyurur. O vaxtdan bu bayramın adı həm də el arasında “İsmayıl qurbanı” kimi yaşamaqdadır.

Naxçıvan bölgəsi əhalisi içərisində Məkkə və həcc ziyarətləri zamanı həyata keçirilən Qurban bayramının uzun əsrlər boyu ənənəvi qaydaları formalaşmışdır. Ənənəyə görə, imkanı olan hər bir müsəlman qurban kəsməli, onu ya öz qazancı hesabına almalı, ya özü bəsləməli idi. Oğurluq heyvanı qurban kəsmək günah sayılırdı. Adətən erkək heyvanları (dəvə, öküz, toğlu, keçi, hətta xoruz) qurban kəsməyi məqbul hesab edirdilər. Qurbanlıq heyvan şikəst olmamalı, yaşını tamamlamalı idi. Qurbanlıq heyvanı kəsməmişdən qabaq bir qab duz və bıçağı məscidə aparıb orada mollaya xüsusi dua oxutdurur, sonra həmin duzdan heyvana yaladırdı və həmin bıçaqla da kəsirdilər. Qurbanlıq heyvanı “əməli-saleh”, pak, orucunun, namazının vaxtını keçirməyən müdrək ağsaqqal kəsməli idi. Kəsilmiş heyvanın qanını təmiz qaba tutur, laxtalanandan sonra abad bir bucaqda torpağa basdırırdılar. Qurban ətindən yaxın qohum-qonşulara pay verilir. Qurban payı üç yerə bölünməli, biri ev sahibinə, digəri qohum-əqrəbaya, üçüncüsü isə 6-7 qonşu evinə verilməli idi. Qurban ətindən ilk növbədə kasıba, yetim-yesirə imkansızlara pay ayıranlar xüsusi savab sahibi olurdular. Qurban ətinin sümüklərini atmaq olmazdı, onu təmiz yerdə torpağa basdırırdılar.

Qurban bayramında az imkanlılar nişanlı qız evlərinə qurban əti, imkanlılar isə xüskübar-çərəz xonçaları ilə yanaşı, boynuna qırmızı kələğayı bağlanmış, xınalı, zınqırovlulu-güzgülü balbas erkəklər, qızıl qoyunlar göndərirdilər.

Topladığımız etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, XIX-XX yüzilliyin əvvəllərində Naxçıvan bölgəsində nəzir qurbanları da kəsilmiş, lakin bu fərdi xarakter daşmışdır. Nəzir qurbanını bir qayda olaraq, evində ağır xəstəsi olanlar, xəstənin sağalmasından sonra pulla alıb kəsir, ətinə nəzir kimi paylayırdılar. Buna Naxçıvanda “qada qurbanı” da deyirdilər. Adətən “qada qurbanı” yaxın qohumlara paylanırdı. Qonum-qonşu “düşər-düşməzi olar” – deyərək bu qurban payını çox zaman almazdılar. “Qada qurbanı” fərdi ailə qurbanı, “İsmayıl qurbanı” isə ümumxalq qurbanı mərasimi kimi keçirilirdi.

Bölgədə geniş icra edilən ümumxalq dini bayramlardan biri də “Orucluq bayramı” idi. Tədqiqatlar göstərir ki, oruc tutmaq adətini bütperəst ərəblər yəhudi və xristianlardan əxz etmiş, Məhəmməd Peyğəmbər isə hicrətdən sonra ərəblərin müqəddəs hesab etdiyi ramazan ayını orucluq ayı elan etmişdir.¹³ İslam-müsəlman

¹³ Anri Masse. **İslam**. Azərbaycan Ensiklopediyası Baş redaksiyasının nəşri. Bakı, 1992, c.134-135.

aləmində bu bayram “eydül fitrə” və yaxud “eydül-səğir” adlanır, ramazan ayından sonra gələn şəvval ayının ilk 3-4 günü davam edir.¹⁴ L.Klimoviçin yazdığına görə, Məhəmməd Peyğəmbərdən sonra orucluq haqqında ilk fərman ikinci xəlifə Ömər ibn Xəttab tərəfindən hicrətin 14-cü ilində (636-cı ildə) verilmiş, bundan sonra orucluq islam aləmində ardıcıl icra olunmağa başlamışdır.¹⁵ Bölgə əhalisi arasında olan dərin inama görə müqəddəs kitab – Quran məhz ramazan ayında Allahın buyruqçu mələikəsi Cəbrayıl tərəfindən yerə nazil olmuşdur. XIX yüzilliyin əvvəllərində V.Qriqoryev də yazırdı ki, Naxçıvan əhalisi ramazan ayında Məhəmməd Peyğəmbər tərəfindən müəyyənləşdirilmiş orucluq qaydalarına ona görə daha ciddi surətdə əməl edirdilər ki, məhz bu ayda Peyğəmbərə Quran nazil edilmişdi.¹⁶

Topladığımız etnoqrafik çöl materialları göstərir ki, Orucluq bayramı qabağı əhali səmada təzə çıxan ayı axtarırdı. Təzə ay səmada nə vaxt görünsə idi, həmin gün bayramın başlanğıcı hesab olunurdu. Orucluğun hər gününün öz duası olurdu – otuz gündə otuz dua oxunmalı idi. Orucluğun 10-nu keçəndən sonra “əhya gecələri” keçirilirdi. Xalq inamına görə ramazan ayının 17-ci, 19-cu və 21-ci günləri “əhya” adlanırdı. Bu günlərdə ibadətlə daha ardıcıl məşğul olur, dini kitablar oxuyur, mərsiyələr deyir, iftar üçün kalorili yeməklər hazırlayırdılar. Şiə müsəlmanların fikrincə, əhya günlərində və “Qədir gecəsi”ndə (ramazanın 27-ci gecəsi) tutulan oruc və icra olunan ibadətlər min günün ibadətinə bərabər idi. Orucluğun əsas qaydalarından biri gündüzlər yemək yeyilməməsi idi. Orucluq müddətində gündə iki dəfə yemək yeyilirdi – səhər yeyilən yeməyə “obaşdanlıq”, axşam yeyilən yeməyə isə “iftar açma” deyilirdi. Oruc tutan adamın öpüşməsinə icazə verilməzdi. Orucluq qaydalarına görə, səhər obaşdanlıqdan iftara qədər ağıza heç nə dəyməməli idi. Su içmək, yemək olmazdı. Təsədüfən, bilmədən yemək üçün ağıza bir şey qoyulardısı, onu bilib kənara tüpürülərdisə, oruc batil hesab edilməzdi. Bütün orucluq müddətində tab gətirə bilməyən hər bir kəsə bircə dəfə gün ərzində 3 qurtum su içməyə icazə verilirdi. Ramazan ayında musiqi çalmaq və dinləmək, şənliklər keçirmək, toy etmək kimi əməllərə də ciddi qadağalar qoyulurdu. Orucluq, ramazan ayının sonunda keçirilən fitrə və orucluq bayramları ilə başa çatırdı. Məscidə hədiyyələr aparılır, heyvan kəsib kalorili yeməklər bişirilir, şərbət-halva ülüşü verilir, kasıblara, xəstələrə, yetimlərə sədəqə-fitrə (pul, un, ət, buğda, düyü, süd məhsulları və s.) paylanırdı. Xatırladaq ki, İslam dini normalarına bütün ciddiliyi ilə əməl edən Naxçıvan əhalisi arasında Orucluq bayramı bu gün də qaydasınca qeyd edilir.

Nəticə

Beləliklə, problemin etnoqrafik baxımdan tədqiqi göstərir ki, bəhs olunan dövrdə keçirilən bayram və mərasimlərin, o cümlədən, Xıdır Nəbi, Novruz, Qurban və Orucluq kimi bayramlar bir çox ümumbəşəri və ümumazərbaycan xarakterli cəhətləri ilə yanaşı, Naxçıvan bölgəsi üçün xarakterik olan bir çox məhəlli-yerli, təbii-coğrafi şəraitdən, əhalinin təsərrüfat fəaliyyətindən və əhalinin məişət xüsusiyyətlərindən irəli gələn

¹⁴ Qasım Kərimov. **Şəriət və onun sosial məişəti**. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, s.74.

¹⁵ Люциан Ипполитович Климович. **Ислам**. Москва, Изд-во Акад.наук СССР. 1965, с.221.

¹⁶ **Статистическое описание Нахичеванской провинции**, составленное Григорьев Василий Никифорович. СПб.: Типог. Депарг. Внешней Торговли, 1833, с.35-36.

müəyyən spesifik-lokal xüsusiyyətləri ilə seçilmişdir ki, bu da tədqiq olunan bölgənin “etnoqrafik fenomen” kimi səciyyələnməsində öz aydın izlərini qoymuşdur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Allahverdiyev Mahmud. **Azərbaycan xalq teatri**. Bakı, “Maarif”, 1978, 235 s.
2. Əliyev Ə.İ. **Naхçıvan MSSR-nin mədəni inkişafı**. Bakı, 1958, 40 s.
3. Qədirzadə Hacı Qadir. **Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr**. Bakı, “Elm”, 2003, 367 s.
4. Султанов Гамид. **Нахкрай и его экономика**. Баку, 1927, 66 с.
5. Seyidov Mirəli. **Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları**. Bakı, “Yazıçı”, 1983, 326 c.
6. Dadaşzadə Məmməd. **Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti**. Bakı, “Elm”, 1985, 216 s.
7. Əliyev Vəli. **Naхçıvan abidələrində Novruz bayramının qaynaqları**. Novruz bayramına həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, “Futuroloq”, 1995, s.21-22.
8. Исмаилов Керим бек. **Село Неграм Эриванской губернии. Нахичеванского уезда**. СМОМПК, вып. XXVII. Тифлис, 1899, с. 192-201.
9. Babayev Tofiq. **Qurban bayramı**. Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası jurnalı, II bur. Bakı, Nafta-Press, 2003, 331 s.
10. Əhədov Abdulla. **Azərbaycanda din və dini təsisatlar**. Bakı, Azərb. Döv. Nəş., 1991, 200 s.
11. Страбон. **География в 17 книгах** (пер. и комментарий Т.Т.Страгановского). Москва, 1964, 943 с.
12. Anri Masse. **İslam**. Azərbaycan Ensiklopediyası Baş redaksiyasının nəşri. Bakı, 1992, 255 s.
13. Kərimov Qasım. **Şəriət və onun sosial məişəti**. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, 222 s.
14. Климович Люциан Ипполитович. **Ислам**. Москва, Изд-во Акад.наук СССР. 1965, 334 с.
15. **Статистическое описание Нахичеванской провинции**, составленное Григорьев Василий Никифорович. СПб.: Типог. Департ. Внешней Торговли, 1833, 264 с.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT AUTHOR

Həsənov Şövqü Vaqif oğlu – tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu. Azərbaycan, Bakı

Hasanov Shovqi Vaqif – Doctor of Philosophy in history, Ph.D., Associate Professor A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology, ANAS. Azerbaijan, Baku